

Brečí ti dítě

text **HANA DUFKOVÁ**, Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK

„**JAK TI** v noci spí?“

„Ona nespí mně, ale sobě, mami!“ Tenhle modelový rozhovor se mezi mnou a mojí maminkou odehrál mnohokrát. Ono zájmeno „ti“ bušivalo na vrata mých jazykově-společenských hodnot. Ne, rýže se nespálila mně, pračka nepere tiše mně a dítě se neválí na chodníku v záchvatu mně. Já přece nejsem adresátem těchto dějů. Jenže pak jsem zaslechla sebe samu, jak konstatuju, že mi manžel tu dýňovou polévku nechce a že mi děti kreslí po zdech. Co ta zájmena přinášejí?

Jména ve 3. pádě, a to jak podstatná jména, tak zájmena, mají spoustu poloh. Z hlediska klasického popisu větné stavby plní funkci členů větné i výpovědní struktury. Ve školní výuce se nejčastěji házejí do velikého balíčku předmětů, v jemnějším dělení pak můžou mít platnost příslovečných určení (PU). Jmenujme dva hlavní typy. Prvním je PU proživatele děje, které je ve větě významově potřeba, děj vyjádřený slovesem existuje jen tehdy, pokud je doplněno jménem ve 3. pádě, např. *Chutná ti kafe z automatu? V horku se mi špatně spí*. U výpovědi V horku se špatně spí je proživatel natolik zevšeobecněn, že už nemusí být vyjádřen. Špatně se spí prostě všem. Druhým je PU ne/prospěchu. To je na rozdíl od proživatele děje vypustitelné, děj vyjádřený slovesem existuje i bez něj, např. *Uvařil jsem ti kafe, Pohlídej mi děti*. Často je šikovnou náhradou přivlastňování: *Uvařil jsem tvoje kafe neboli kafe pro tebe, Pohlídej moje děti*.

Představme si rušnou kuchyň v restauraci a výkřik: *Páli se ti to!* Teď to srovnjeme s běžnou domácností, kde jeden z členů právě vaří guláš pro všechny a jiný člen, který nevaří, namísto *Páli se to* zvolá *Páli se ti to*. Ve druhém případě zájmeno nenese žádnou obsahově novou nebo rozlišující informaci, což nasvědčuje, že může mít místo věcného významu spíš význam komunikační, pragmatický.

Pokud výpověď z titulků pronesl jeden rodič dítěte směrem k druhému a vědomě nepoužil zájmeno pro 1. osobu množného čísla: *brečí nám dítě*, ale 2. osobu jednotného, mohly být pohnutky takového vyjádření opravdu zčásti pragmatické. Možná se tedy v tom slově o dvou hláskách skrývají minimálně dva netriviální významy: dítě je „tvoje“ a problém s pláčem je „tvůj“ a ty ho máš řešit. Ideálně ve prospěch dítěte i všech kolem. ●

Příběh chudého příbuzného

text **JAN ROBOVSKÝ, LENKA KOVAČIKOVÁ, LUBOMÍR PEŠKE**

Oslí kůň

DOMESTIKACÍ KONĚ a osla jsme získali užitečné pomocníky, kteří nás provázejí už cca 5–6 tisíc let. Oba tito lichokopytníci mají společné biologické znaky a limitace, které měly patrně vliv na to, že jejich domestikaci předcházela řada jiných domestikačních událostí (pes, koza a ovce, skot, prase, jak, kočka, lamy, morče).

Kůň byl účastníkem dálkových obchodů, zkrátil vzdálenosti mezi různými etniky, byl rychlým a silným transportérem, čímž získal exkluzivní pozici bleskového posla a válečné zbraně (viz také Vesmír 102, 28, 2023/1; 102, 96, 2023/2). Houževnatý a skromný osel toho sice unesl též hodně, ale jeho menší velikost, rozvážnější pohyb a pro osedláni hůře tvarovaný hřbet z něj učinily služebníka v zemědělství i v hustě osídlených místech, při transportu nákladů, jakož i při cestách žen a dětí za vodou nebo palivem.

Dlouhodobě jsme se sice spoléhali na pracovitost osla, ale moc pochvalných slov jsme pro něj neměli, což dokládají narážky na jeho tvrdohlavost či hloupost, vyskytující se v různých jazycích a přetrvávající v lidové slovesnosti. Pokud byste se bavili s chovatelí třeba na Balkáně, budou se za chov osla spíše stydět. Naopak kůň se dočkal plnohodnotného uznání. Najít soupis historicky známých koní není problém, ale u oslů najdeme sotva soupis fiktivních oslíků z různých odvětví kultury, např. Ijáčka z Medvídka Pú, osla ze Shreka, z Brémských muzikantů nebo od Sancha Panzy.

Existují desítky či stovky kvalitních titulů o koních, především těch domácích, kdežto podobně zaměřených knih o oslech nacházíme poskrovnu. Navzdory předsudkům považuje řada lidí osly za krásná zvířata, přičemž afričtí a asijsťí divocí osli nezřídka uchvátí i protřelé pozorovatele svou elegancí při pohybu a rychlostí. Takové okouzlení z afrických divokých oslů je patrně například v knize zkušeného lovce Michaela Masona *The Wild Ass Free* (1959). Čtivé, přitom přesné a komplexní zoologické představení oslů, jakož i ostatních koňovitých, přináší kniha taxonomicky zaměřeného mammaliologa a antropologa Colina Grovese *Horses, Asses*

and Zebras in the Wild (1974). Asi nejpodrobnější pojednání o divokých oslech nabízí kniha *Wildesel* (1999). Přestože byla vydána pouze v němčině, je rozšířena v knihovnách po celém světě, protože obsahuje nespočet užasných fotografií, které autoři Gertrud a Helmut Denzauovi pořídili za často strastiplných podmínek. Fotografie obřích migrujících stád kulanů v turkmenské rezervaci Badchyz jsou v kontextu jejich tamního nedávného vyhubení důležitým dokladem a současně i smutným mementem.

O nápravu nedocenění domácích oslů se v sedmdesátých letech pokusily dvě knihy: Anthony Dent nabídl v knize *Donkey. The Story of the Ass from East to West* (1972) na dlouhou dobu jediné komplexnější zhodnocení významu oslů pro lidstvo a Stella Walker v knize *Enamoured of an Ass. A Donkey Anthology* (1977) přišla se zajímavou kompilací zmínek o oslech v různých literárních zdrojích. Před pár lety (2018) však vyšlo mimořádně vydařené dílo, které význam oslů v dějinách lidstva zpracovává vůbec nejkomplexněji a navzdory názvu knihy *The Donkey in Human History. An Archaeological Perspective* na osla nepohlíží jen z hlediska archeologie, ale i ze spousty jiných perspektiv.

Ukazuje, že osel ulehčil živobytí mnoha etnikům od starověku do současnosti, a to především v teplejších a sušších regionech Afriky, Asie, Evropy a obou Amerik. Tento chovatelsky nenáročný domestikant byl klidnou silou, na kterou se mohli spolehnout starověké civilizace, včetně rozlehlé Římské říše, jakož i objevitelé a osadníci málo známých končin a v neposlední řadě i nespočet bezejmenných rodin při putování ve skalnatých či jinak nehostinných oblastech nebo i při každodenním provozu domácností.

Po rozšíření chovu koní a velbloudů se osel dostal do jejich stínu, ale i tak byl pořád potřebný pro transport zboží, vody, dětí, pro orbu, mletí obilí nebo lisování oleje a umožňoval maximální pokrytí zdrojů v méně

PETER MITCHELL: The Donkey in Human History. An Archaeological Perspective Oxford University Press, Oxford 2018, xiv+ 306 s., ISBN 978-0198749233

Oslí kůň, z knihy Peter Mitchell, The Donkey in Human Archaeological Perspective

úživných prostředích. Z hlediska rychlosti a zátěže dosahuje 35 % výkonu koně, ovšem mula až 75 %. Při plném naložení přinejmenším stíhali pěší tempo vedoucích karavan, ale neměli problém urazit víceméně stejné vzdálenosti jako naložení velbloudi nebo koně. Zásadní byla schopnost postupovat v obtížně schůdném terénu, stačily jim uzoučké stezky. Oproti velbloudům vykazovali též nižší nároky na potravu, ve srovnání s koňmi a skotem vyšší odolnost vůči horku a nižší požadavky na vodu. Obě domácí lamy jsou sice adaptované na vysokohorské podmínky, ale osli a muly měli větší výdrž, byli vhodnější k osedláni a mula unesla tři až čtyřikrát těžší náklad.

Oslí umožňovali lidem maximálně využít i roztroušené zdroje v málo úživných oblastech, což nezřídka umožnilo tamějším obyvatelům přežít, popř. si uchovat etnografickou integritu. V Jihoafrické republice šlo třeba o Sány z oblasti Karoo. Někdy také etnografická příslušnost vytváří morální dilema, jako je tomu u Ujgurů, kteří využívají živé osly, na rozdíl od etnických Číňanů poptávajících za rostoucí ceny osly na maso a tradiční medicínu. Ujgurský chovatel oslů si tedy musí klást otázku, zda prodat, či neprodat.

V některých končinách (Austrálie) jsou osli negativně vnímáni z ochrannářského hlediska, ale třeba v Severní Americe se jejich pozice už zlepšuje. Jejich přítomnost přispívá k šíření semen a zvýšení klíčivosti. Před pár lety byli dokonce představeni jako

ekosystémoví inženýři, neboť z jimi vyhrabaných zdrojů vody nebo minerálních lizů má užitek řada dalších druhů.¹

Kromě užitečnosti oslů je zajímavá i jejich ambivalentní pozice v symbolické rovině. V prostoru Úrodného půlměsíce patřili k obětním zvířatům. Ve starověkém Egyptě byl osel spojován s bohem pouště, bouře, války a temnoty Sutechem, jindy byl vnímán pozitivně. Ve starověkém Řecku měl vozit boha vína, úrody a plodnosti Dionýsa a ve středověkém světě rozverného Enšpíгла. Kromě antropomorfních přívlastků o nerozhodnosti, tvrdohlavosti či hlouposti byl osel často spojován s nestřídmostí. S oslem tedy převažovaly spíše negativní asociace, určitou výjimku představovalo spojení s Mohamedem a nejlepší pozici zaujímal v symbolice křesťanského světa. Osel nesl Marii do Betléma, patřil k důležitému osazenstvu betlémského chléva a na mladém oslu vjel již dospělý Ježíš do Jeruzaléma. Tento příjezd na oslu bývá interpretován i jako symbol pokory.

Je potěšitelné, že se v posledních dekadách používají k poznání oslů nové metodické přístupy umožňující například určit druh či hybridy v archeozoologických souborech. Přístup s použitím morfologických a metrických znaků či genotypizací i fragmentárního materiálu potvrdil například v textech zmínované využití mul v Římské říši a také předpoklad z morfologických a jazykových studií, že ve starém Sumeru byli k tahu vojenských vozů používáni kříženci domácího a asijského divokého osla ašdari.² V roce 2022 se též objevila první rozsáhlá genomická studie³ analyzující kromě 15 divokých koňovitých 207 současných a 31 historických oslů. Přestože výsledky nejsou příliš překvapivé, leckdy pomohly, protože v posledních desetiletích se uvažovalo o několika domestikačních centrech oslů, včetně jihu Arabského poloostrova. Tato genomická studie našla největší shodu pro původ domácího osla jen v Africe. Výsledky dále naznačují, že domácí osel následně prodělal rychlou expanzi do Asie a Evropy a též se vrátil do Afriky. ●

↗ rozšířenou verzi článku najdete na www.vesmir.cz

PAULA FREDRIKSENOVÁ: Apoštol Pavel, posel Božího království Maraton, Praha 2023, překlad Jan Petříček, 320 s., ISBN 978-80-88411-18-5

Profesorka Bostonské univerzity, která se zabývá dějinami dávného Středomoří, se v nejnovějším díle věnuje působení apoštola Pavla a době, v níž žil. Pokouší se vyvrátit tradiční antisemitské stereotypy spojené s interpretací textů sv. Pavla, jeho život, dílo a misijní činnost se snaží zasadit do širšího kulturního a náboženského kontextu středomořské civilizace 1. století. Čtenář si při čtení čtivé textu ujasní mnohé, například, že v té době neexistovaly výlučné pojmy židovský a křesťanský a že Pavel byl plnohodnotným členem židovské náboženské tradice, nikoli prvním z nežidovských křesťanů. (eb)

PHOEBE McNAUGHTONOVÁ: Perspektiva a jiné optické klamy. Dokořán, Praha 2023, překlad Petr Holčák, 2. vydání, 64 s., ISBN 978-80-7675-143-9.

„Pro jeskynního člověka stejně jako pro architekta je často užitečné zobrazit si předmět nebo scénu pomocí jednoho ze tří jednoduchých nákrešů: půdorysu (pohledu shora), bokorysu (pohledu ze strany) nebo nárysu (pohledu zepředu). To, že tyto tři pohledy, správně sestavené dohromady, dokážou zobrazit jakýkoli předmět v jeho úplnosti, pochopila jako první teprve renesance.“ Anglická průmyslová designérka, grafička a malířka ve své knížce provází historii vizuálního zobrazování skutečnosti a dějinami perspektivy ve výtvarném umění od starověku přes renesanci až po moderní dobu. (eb)

První číslo vyšlo 3. května 1871

vesmír

ISSN 0042-4544 — 12 čísel ročně — evidenční č. MK ČR E 896 — Vydává Vesmír, s. r. o., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, tel.: 222 828 393, 394, 395, e-mail: redakce@vesmir.cz, www.vesmir.cz

Šéfredaktor: Mgr. Ondřej Vrtiška (vrtiska@vesmir.cz) — Redakce: Ing. Eva Bobůrková (eva@boburka.cz) — Bc. Jeronym Boháček (jeronymb@gmail.com) — Bc. Zora Góthová (gothova@vesmir.cz) — Mgr. Pavel Hošek (hosek@vesmir.cz) — Marek Janáč (marek.janac@seznam.cz) — Návrh layoutu: Martin Vágner — Grafická úprava: Pavel Hošek

Redakční rada: prof. MUDr. M. Anděl (medicína) — Mgr. I. Boháček (fyzika) — RNDr. V. Cílek (geologie) — prof. RNDr. J. Černý (biologie) — prof. MUDr. F. Čiampor (virologie) — RNDr. P. Duda, Ph.D. (biologie) — Mgr. M. Fendrych, Ph.D. (biologie) — doc. RNDr. V. Ferák (biologie) — RNDr. M. Ferus (chemie) — prof. RNDr. J. Flegl (biologie) — doc. RNDr. D. Frynta (biologie) — Mgr. A. Fučíková, Ph.D. (fyzika) — RNDr. E. Ginter (lýživa) — RNDr. J. Havlík (chemie) — prof. RNDr. I. Horáček (zoologie) — prof. MUDr. C. Höschl (medicína) — Ing. F. Houdek (vědní publicistika) — Ing. M. Hudík, Ph.D. (společenské vědy) — doc. MUDr. P. Jiruška (neurofyzologie) — Mgr. J. Kolář, Ph.D. (botanika) — prof. RNDr. R. Kotecký (fyzika, matematika) — prof. RNDr. O. Lapčák (biochemie) — doc. M. Lipoldová (molekulární biologie) — prof. MUDr. L. Machala (medicína) — prof. RNDr. J. Palouš (astronomie) — prof. Ing. J. Petr (biologie) — doc. P. Pokorný (paleontologie) — RNDr. J. Robovský, Ph.D. (biologie) — Mgr. C. Řiha, Ph.D. (architektura, urbanismus) — RNDr. J. Sádlo (botanika) — prof. RNDr. P. Slavíček, Ph.D. (chemie) — prof. Dr. D. Storch, Ph.D. (ekologie) — prof. Z. Storchová (molekulární biologie) — RNDr. P. Šíma (imunologie) — prof. Dr. Ing. O. Šrámek (geochemie, geologie) — Mgr. J. Toman (biologie) — MUDr. J. Trnka, Ph.D. (medicína) — Mgr. J. Turek, Ph.D. (archeologie) — Mgr. M. Vácha, Ph.D. (etika) — RNDr. S. Vaněk (biologie) — prof. RNDr. B. Velický (fyzika) — prof. Ing. Š. Vilček (molekulární biologie) — prof. RNDr. F. Vyskočil (fyzologie) — RNDr. V. Wagner (fyzika) — Mgr. P. Zouhar, Ph.D. (fyzilogie) — prof. RNDr. J. Zrzavý (biologie)

Inzerce: Jeronym Boháček, mobil: 777 280 248, e-mail: jeronymb@gmail.com — Předplatné: SEND Předplatné, P. O. Box 141, 140 21 Praha 4, tel.: 225 985 225, 777 333 370, 605 202 115, e-mail: vesmir@send.cz, send@send.cz, www.send.cz — předplatné na rok 1100 Kč, předplatné na dva roky 1990 Kč, předplatné na půl roku 570 Kč, cena čísla ve volném prodeji 110 Kč, cena jednoho čísla pro předplatitele 92,30 Kč. Administrativa: Zora Góthová (gothova@vesmir.cz), tel.: 222 828 394. Volný prodej: Rozšiřují společnost PMS, a. s., v Slovenské republice rozšiřují (stánky prodej 5,30 €; pro předplatitele 4,20 €); Mediaprint-Kapa Pressegross, a. s., oddělení inej formy predaja, Stará Vajnorská 9, P. O. BOX 183, 830 00 Bratislava, infolinka 0800 188 826, e-mail: info@ipredplatne.sk, objednavky@ipredplatne.sk; pro předplatitele 4,20 €; Magnet Press Slovakia, s. r. o., Šustekova 8, 851 04 Bratislava, tel.: 00421 (2) 67 201 931–33, fax: 67 201 910 a 20, 67 201 930, e-mail: magnet@press.sk. Sazba: Vesmír, s. r. o. Tisk: Triangl, a. s., Praha.

Redakční zůvahová: 13. 9. 2023, vychází 2. 10. 2023 — Vesmír vychází s podporou NČLF a IOCB Tech. Žádná část tohoto časopisu nesmí být kopírována a rozmnožována za účelem dalšího rozšiřování v jakékoli formě či jakýmkoli způsobem bez písemného souhlasu vlastníka autorských práv. Vydavatel nenese odpovědnost za údaje a názory autorů jednotlivých článků ani inzerce, včetně inzerce vkládané. Nevyžádané rukopisy nevracíme. © Vesmír, s. r. o. VESMAD 102 (10) 537–604 (2023) 68 stran